مێژووی زمانی کوردی
لەکۆنەوە تائەمڕۆ

دەربارەی زمانی کوردی و نەتەوەکەی، بیروڕای سەیر سەیر، بەناحەزییەوە، دژی تۆمارکراوە، ئەم بیروڕایانە لەپێناوی سوککردنی زمانەکەو نەتەوەکەی ئەنجام دراوە، بەمەبەستی سەپاندنی دەسەڵات و فەرامۆشکردنی لەهەموو رووپەکی ژیانەوە، تا نەتوانێت سەر بلّند بکات و، بەهەموو لایەکدا بەئارەزووی خۆیان دەنگی کپ بکەن و، بیرەتێن و خۆیشی لەبەرچاوی خۆی سووک بکەن، بەڵام ئەمە بۆ هەموو کەسێک، ناچێتە سەر، هەموو شتێک دیزە بەدەرخۆنە بکات، بۆیە کوردیش چ لەلایەن خۆیەوەو چ لەلایەنی زانایانی بەویژدان و راستگۆوە، وەڵامی ئەو تانەو تەشەرو ناڕاستییانەی، بەبەڵگەی راست و دروستی مێژوویی داوەتەوە، کە کورد هەیەو، زمانیشی هەیە، خاوەن رەگەزی رەسەن و زمانی دێرین و نیشتمانی دیار یکراوی خۆیەتی ئێمە لێرەدا، ئەوە دەخەینەڕوو، کە زمانی کوردی زمانێکی رەسەن و زیندووە، خاوەن رابردوویەکی دێرینەو گەشەو گۆڕانی لەگەڵ گۆڕان کۆمەڵی کوردەواریدا کردووەو، سەربەخۆیی نەتەوەیی، لەئەنجامی گۆڕان و پەرەسەندنی بەرەو پێشەوەی خۆیدا پاراستووە.

ئەم رەسەنایەتی و، سەربەخۆیی پاراستنەی ناسنامەی نەتەوەیی داوەتێ.

مەبەست لێرەدا ئەوەیە هەندێک بیروڕای چەوت و چەوێڵ هەن، کە زمانی کوردییان، بەناڕەسەن یا بەزارێکی شیواوی زمانی فارسی یا بەهیندی زانیوە،

بێ ئەوەی لەبەڵگەی مێژوویی و لێکۆڵینەوەی زانستی ئاگاداربن، یا هەندێکیان لەڕووی مەبەستی سیاسییەوە، بەئەنقەست سوکایەتی بەکوردی دەکەن، تا کورد هەر ژێر دەستەیان بێت.

لێرەوە دەپرسین لەبنچینەدا، شوێنی زایندەی زمانی کوردی کوێ بووە؟ زمانی کوردی سەر بەچ خێزانە زمانێکەو، ئەو زمانانە کامانەن و سەر بەچی کۆمەڵە زمانێکن؟ لەناویاندا زمانی کوردی چۆن پێناسە دەکرێت؟ و پێناسەکەی لەچ روویەکەوە ئەنجام دراوە؟ بەڵگەی نووسراوی ئەم زمانە چییەو بۆچ سەردەمێکی مێژوو دەگەڕێتەوە؟ جیاوازی زمانی کوردی و فارسی چییە؟ قۆناغی مێژوویی زمانە ئێرانییەکان و زمانی کوردیش چۆن و بەچەند قۆناغدا تێپەڕیوەو، رێنوسی زمانەکە بەچ جۆرە پیتێک بووە؟ بۆچی تانەو تەشەرو سووکایەتی کردن بەگەل و زمان و کەلەپوورو مێژوو و رەگەزیشی کراوە؟ بۆ وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارانە، رووەدەکەینە سەرچاوەکان و وەڵامەکانیان لێرەدا، بەبەڵگەی مێژوویی و زمانەوانی لەگەڵ خستنەڕووی بیروڕای خۆمان دەخەینەڕوو، زمانی کوردی لە بنچینەدا، لەگەڵ زمانی هیندو ئەوروپیدا بەزمانی هیندو ئێرانی یا هیندو ئاری ناودەبرێت، چونکە ئەم زمانانە زمانی چەند هۆزێک بوونە، لەشوێنێکدا پێکەوە نیشتەجێ بوونە، پێی دەوترێت «ئاریانا» یا «ئاریان».

ئەم هۆزانە، بەبەشی هیندی و بەبەشی ئێرانییەوە شوێنیان، دوای یەکەم کۆچی ئەو هۆزانە بووە، لەوڵاتی ئەفغانستانەوە، کەرۆژهەڵاتی ئێرانە، بەرەو هیندستان کۆچیان کردووە«١» لەسندوبنجاب ئارامیان گرتووە«٢» بەم هۆزانە دەوترێت هۆزە (هیندیەکان)و، زمانەکەیان بەخێزانی زمانە هیندیەکان ناودەبرێت بەشی رۆژهەڵاتی (ساتوم) کۆمەڵە زمانی هیندو ئەوروپایی دەگرێتەوە، لەگەڵ زمانە ئێرانییەکاندا. ئەم خێزانە زمانە هیندییە، لەسەدەکانی زۆرپێش زاییینەوە، لەڕۆژهەڵاتی ئێران یا ئەفغانستانی ئێستاوە، بەرەو باشووری رۆژهەڵات،

بوونەتەوە، کە باشووری ئاسیا دەگرێتەوە، شوێنی خێزانە زمانە هیندییەکانە کۆنترین بەڵگەی نووسراوی، ئەم کۆمەڵە، یا خێزانە زمانە کتێبی پیرۆزیی (ڤیدا)ی هیندییەکانە بە(رەگ ڤیدا) ناوی دەرکردووەو بەکۆنترین زمانی ئەم بەشە، نووسراوەتەوە، کە زمانی سانسکریتییەو بۆ سەدەی (١٢) پ-ز دەگەڕێتەوە لەگەڵ زمانی (میتانی)و زمانی (حیثی)«٣» واتە ئاڤێستا دوای (رەگ ڤیدا)ی سانسکریتی کۆنترین بەڵگەی نووسراوی زمانە ئێرانییەکانە ئەم خێزانە زمانە زمانی (سانسکرینی واتە (هیندی کۆن)، باراکراتی کۆجەراتی، راجاسانی، بەهاری، بەنگالی، ئۆردو، سەنیگالی، سندی..) دەگرێتەوە.

بەشی دووەمی خێزانە زمانی هیندۆ ئاری، یا هیندۆ ئێرانی کە هۆزە (ئێرانییەکان)ن.

هەندێک نووسەر دەڵێن، ئەمانە کۆچیان نەکردووەو، لەشوێنی خۆیان لەولاتەکانی ئاسیای ناوەڕاستا ماونەتەوەو لە ئەفغانستان و ئێران، نیشتەجێ بوونە پێیان دەوترێت هۆزەکانی یا خێزانی زمانە (ئێرانییەکان)، کە بریتییە لەزمانی (ئاڤێستا) (کوردی کۆن)، پارسی کۆن (هەخامەنشی) پەهلەوی بەلوجی پەشتوویی، ئەفغانی، سوغدی، تاجیکی، کوردی، فارسی نوێ) کۆنترین بەڵگەی نووسراوی ئەم خێزانە زمانە، کتێبی (ئاڤێستا)ی ئاینی زەردەشتیە، لەسەدەی (٧) پ-ز لەسەردەمی میدییەکاندا، بەزمانی، یا شێوەی زمانی نەتەوەیی زەردەشت، نووسراوەتەوە، کە زمانی (ئاڤێستا)یەو بریتییە لەکۆمەڵە دەقێکی ئاینی، سروودی زەردەشت لە (٢١) سروود پێکهاتووە، لەلایەن زەردەشت خۆیەوە وتراوەو نووسراوەتەوە، گەورەترین بەش (گاتا) لەپێنج بەشی دی پێکهاتووە، بەشێوە پیتێک نووسراوەتەوە، پێی دەوترێ پیتی ئاویستایی و (٦٠) پیتەو لەچەپەوە بۆ راست دەنووسرێت، لەکاتی خۆیدا لەسەرپێستی گادا نووسراوەتەوە، هەندێک نووسەری دی دەڵێن، ئەم کۆمەڵە

هۆزە ئێرانییانە بەرەو ئاسیای بچووک و چیای زاگرۆس چوون، لەئێران و کوردستان بڵاوبوونەتەوە«٥»، ئەمانە دووبەشن، بەشێکیان، بەرەو باکووری رۆژئاوای ئێران بوونەتەوە، لەناوچەی (گۆمی ورمێ) سەقامگیربوونە بە (مادەکان)ناو دەبرێن، واتە باوباپیرانی کوردی ئێستا نەوەی ئەم (ماد)انەن، کەلەسەدەی (٧ پ-ز)ەوە تاکو (٥٥٠ پ-ز)، گەورەترین دەوڵەتیان بەناوی دەوڵەتی میدیا دامەزراندووە توانیویانە دەسەلاتی خۆیان، بەسەرناوچەیەکدا بڵاوبکەنەوە، وەکو ئێران و بەشی ژووروی میسۆپۆتامیاو چەند بەشێک لەئاسیای ناوەڕاست تا رووباری (خالص- قزل ارمق)«٦».

راستیەکەی شوێنی دووەم، پانتایی یەکەم دەگرێتەوەو، دەسەلاتی مادەکانی گەیشتۆتێ، چونکە مادەکان، پایتەختی (نەینەوا)ی ئاشووریەکانیان لەساڵی ٦١٢ پ-ز داگیرکردووە نزیکی سنووری شاری بابل، درێژبۆتەوە، کە هەر دەوروبەری (خالص) دەگرێتەوە، کەواتە بیروڕاکان هەردووکیان تەواوکەری یەکترن، چونکە ئەم هۆزە ئێرانیانە لەئاستی خۆیانەوە بڵاوبوونەتەوە، بێجگە لەوەی سەرووی ولاتی میسۆپۆتامیا لەکۆنەوەو ئێستاش کوردستان دەگرێتەوە، واتە کوردستانی باشوور دەگرێتەوە ئەمجا پێویستە لێرەدا، ئەوە روونبکەینەوە، هۆزە ئێرانیەکان وەکو وتمان بوونەتە دوو بەشەوە، بەشێکیان کە مادەکانن، واتە کورد بەرەو باکووری رۆژئاوای ئاریانا، یا باشتر بلێین، لەو شوێنەدا نیشتەجێ بوونە، کە رۆژئاوای ئێرانی ئێستا دەگرێتەوەو پایتەختیان لە (ئەگباتان)ی هەمەدانی ئێستابووە.

بەشەکەی دیکەیان، کە پارسەکانن واتە باوباپیرانی فارسی ئێستا لەرێگای (فرسوماش)ەوە، بەرەو هەرێمی (فارسا)، یا (پەرسوا- فەرسوا)«٧» رۆیشتوون و جێگیربوونە، کە دەکاتە باشووری رۆژئاوای ئێران. لێرەدا ئەوەمان بۆ روونبۆوە، کە خێزانە زمانی ئێرانی یا هۆزەکانی هەریەکەیان، بەرەو لایەکی

ئێران چوونە کوردەکان، یامادی باوو باپیرانیان، کەوتوونەتە باکووری رۆژئاوای ئێران و پارسەکان یا فارسی ئێستا لەبەشی باشووری رۆژئاوان ئێستا روونبۆوە کە هۆزە کوردو فارسەکان، یا زمانەکەیان، هەریەکێکیان لەیەکتر دابڕاون و سەربەخۆن و سەربەخۆیی خۆیان لەشوێنی کۆنی بنچینەی باوباپیرانیانەوە، پاراستووە، بۆیە لێرەوە، کاتی ئەوە هاتووە، لەناو خێزانە زمانە ئێرانیەکاندا، کەسەر بەکۆمەڵەی زمانە هیندۆ ئاریەکانە، لەڕووی جیاوازی رێزمان و شوێنی جوگرافیەوە، زمانی کوردی بەزمانێکی (ئێرانی باکووریی رۆژئاوایی نوێ) دابنێین«٨» هێماش بۆ ئەوە بکەین کە وشەو زاراوەی (نوێ) لەم پێناسەدا، مەبەست لەقۆناغی نوێی زمانی کوردییە، چونکە شێوەی کۆنی زمانی کوردی، وەکو زمانێکی باکووری رۆژئاوایی خێزانی زمانە ئێرانییەکان بریتییە لەزمانی (ئاڤێستا) یا (ئاوێستا) کە زمانی کتێبە پیرۆزەکەی زەردەشتەو بەواتای (رێگای راست- پەناگەو حەشارگە) لێکدراوەتەوە«٩» هەرچی زمانی فارسی ئێستایە لەم رووەوە کەلەکۆندا (پارس)ی پێ وتراوە بەزمانێکی ئێرانیی باشووری رۆژئاوایی نوێ دادەنرێت و کۆنترین سەرچاوەو، بەڵگەی نووسراوی، ئەم زمانە ئێرانییە فارسییە بریتییە: لەنموونەی نووسراوەکانی نووسینەکانی داریۆش هاتووە لەسەر کێلی قەبرو، دیواری قەڵاو، لەسەر ئەشکەوتەکان نووسراوەتەوە مێژووی زمانی فارس، وەکو بەڵگەی نووسراو، (٢٥٠)ساڵ دوای نووسینی ئاڤێستای شێوە زمانی کوردییە، کەواتە زمانی کوردی، لەڕووی نووسین و بەکارهێنانی لەدەزگای دەوڵەتی و دامەزراندنی دەوڵەتەوە، بەدوو سەدەونیو، پێش فارسەکان و زمانی نووسینیان کەوتووە کە دەکاتە سەدە (٧ پ-ز) و، تا ساڵی (٥٥٠ پ-ز) مادەکان لەرۆژئاوای ئێران، دەسەڵاتدارو فەرمان رەوابوونە و، لەمەوە دەردەکەوێت کە شارستانییەتی کورد (٢٥٠) ساڵ پێش فارس کەوتووە. پاشان دەوڵەتی میدیا، لەلایەن (کۆرش)ەوە، روخێنراون

و دواییان هاتووەو، بوونەتە ژێر دەستەی فارسەکان، کە خاوەن دەوڵەتی (هەخامەنشی) بوونەو لەسەر لاشەی دەوڵەتی میدیاوە دامەزرێنراوە، زانست و زانیاری میدییەکانیان لەشارستانییەت و چۆنیەتی رێکخستنی ژیان و کتێبی ئاڤێستاشیان سوود لێوەرگرتووەو، لەپاشاندا سووتاندوویانە، لەمەوە کوردو شارستانیەتە دێرینەکەی و ئاینەکەی کەوتۆتە بەر شاڵاوی نەمان و هێرشەیەک لەدوای یەکەکانی، فارس هەخامەنشی و وگریکی و عیلامی و بابلی و لەدوایشدا هاتنی لەشکری ئیسلام و زمانی عەرەبی هەرچەند دوای ئەمەو، هەر لەم وتارەدا، هێما بۆ ئەوە دەکەین کە لەسەر دەمی دیکەدا، زمانی ئاڤێستاو، کتێبی ئایینی زەردەشت، پاش ئەم سەردەمەش فەرمانی نووسینەوەی دراوە، لێرەوە باسی بەشی سێهەمی ئەو هۆزە کۆچەریانە دەکەین کەوا زمان و هۆزە ئەوروپاییەکانیان پێکهێناوە یا بەکۆمەڵەی رۆژئاوایی (کانتوم)یش دەناسرێن و لەگەڵ خێزان و هۆزی ئێرانی و هیندی، بەوە لەگەڵ یەکتر جیا دەکرێنەوە، کە ئەم دوانەی دواوە بەشی رۆژهەڵاتین لێرە بەدواوە، بەخشتەیەک نیشانیان دەدەین، ئەمجا هۆزی سێهەم ئەوانەن لەبانەکانی ئێرانەوە واتە لای رۆژهەڵاتیەوە، بەسەر دەریای دانوبدا رۆژئاواو نیمچە دورگەی بەڵکان کۆچیان کردووەو«١٠» میللەت و زمانە ئەوروپاییەکانیان لێوە پەیدا بووە ئەمانەش لەناو خۆیاندا، هەر خێزان و کۆمەڵەیەکی لەچەند زمانێکی دیکەی ئەوروپایی، پێکهاتووە، وەکو کۆمەڵە زمانی جەرمەنی، لاتینی، سلاڤی بەڵتیکی، یۆنانی، کەڵتی، ئەلبانی، ئەمانە پێشینانی یۆنان و رۆمان و گەلە ئەوروپاییانەن، کە بەزمانەکانی ئێستای ئەوروپایی قسە دەکەن و لەزمانی دیکە پێکهاتوونە، لەسەرەوە، تا ئێرە سێ جۆرە هۆزو میللەت و زمانەکەیان خرانەڕوو، کە لەسەرەتاوە لەڕۆژهەڵاتی ئێرانەوە، هەندێک دەڵێن ئەم شوێنە ئەفغانستانی ئێستایە، بەرەو ئێران و کوردستان و هیندستان و ئەوروپا چوونە، یا لەهەمان شوێن نیشتەجێ بوونە،

وەک لەسەرەتاوە باسمان کرد، ئەم شوێنە، واتە مەڵبەندی هۆزو گەل و زمانە ئارییەکان، کە هەر سێ جۆرەکەی سەرەوە، بەکۆمەڵەی هیندی و ئێرانی و ئەوروپایی دەگرێتەوەو تیایدا بوونە وەک لەسەرچاوەکاندا هاتووە پێ دەوترێ (ئاریانا) یا (ئاریان)، واتە وڵات و مەڵبەندو شوێنی بنەڕەت و بنچینەی گەلانی هیندو ئاری کۆن، ئەم شوێنە بانەکانی ئێران، لەچیای زاگرۆس لەرۆژئاوا تاکو هیندستان، لەرۆژهەڵاتەوە دەگرێتەوە، بەتایبەتی لەسندو بنجاب ئەم شوێنە، دەکەوێتە رۆژهەڵات و باکووری رۆژهەڵات زەریای قەزوینەوە، کە بەبانەکانی ئێران ناسراوەو، لەکۆندا وەک لەکتێبی (ڤیدا)ی ئاینی هیندیەکان هاتووە، پێی وتراوە (ئاریانا فیجا) یا (ئاریان ڤاچ) یا (ئاریانا- ئاریان)«١١» کەواتە ئاریانا شوێنە، نەک ناوی پێشینانی گەلانی هیندو ئەوروپایی بگرێتەوە، لەم وشەیە، وەکو زاراوەیەکی جوگرافی، لەسەرچاوە کۆنەکاندا بەرامبەر بەو شوێنە وتراوەو بەکارهاتووە،و کە وردە وردە، بەدرێژایی رۆژگارو گۆڕان و زەمان (ئاریانا) بۆتە (ئاریان)و، پاشان ناوی شوێنەکە، بەسەر خەڵکەکەیدا براوەو، پێیان وتراوە گەلانی ئاری رەگەز و لەمێژووی نوێشدا، بەبڕیاری رەسمی شای ئێران (هەرێمی فارس)ی کرد بە (ئێران)و ئێرانیش شێوەی گۆڕاوی (ئاریانا)و (ئاریان)ە، ئەوەی لێرەدا گرنگە نابێت واتێبگەین کە خێزانی زمانی ئێرانی یا ئێران تەنها فارس دەگرێتەوە، بەڵکو هەموو گەلی کورد و فارس، بەلووج، پەشتوویی، ئەفغانی، تاجیکی«١٢»، ئەسیتینی«١٣» دەگرێتەوە وەکو خێزانە زمان و رەگەز.

لێرەدا هەروەکو فوئاد حەمە خورشیدیش هێمای بۆ کردووە، بیروڕای (براستد، جیمس هنری) لەبارەی وشەی (ئاری)یەوە وەرگرتووە، کە لەناوی، شوێنی نیشتەجێ بوونی ئەو گەلانەوە هاتووە، کە ٠ئاریانا)یە، نەک ناوی پێشینانی ئەو گەلانە بێت«١٤»، پێویستە ئەوە روون بکەینەوە، کە هەڵەیە بەو

کۆمەڵەی زمانە ئارییەکان«١٧»		
(١) کۆمەڵەی خێزانی زمانی ئێرانی	(٢)خێزانی زمانی هیندی	(٣) خێزانە زمانی ئەوروپایی
ئاڤێستا (کوردی کۆن) باکووری رۆژاوای(ئێران)ی	هیندی	١- کۆمەڵەی جەرمەنی...
پارسی(کۆن-هەخامەنشی باشووری رۆژاوای(فارسی)	سانسکریتی(هیندی کۆن)	
بەلوجی	بەهاری	٢- کۆمەڵەی لاتینی...
پەشتویی	راجاسانی	٣- کۆمەڵەی سلالی...
کوردی نوێ	کۆجەراتی	٤- کۆمەڵەی یۆنانی ئەرمەنی
فارسی نوێ	پەنگالی	
ئەفغانی	پنجابی	٥- کۆمەڵەی کەلتی...
	ئەلبانی	
تاجیکی	سەنیگالی	٦- کۆمەڵەی بەڵتیکی...
ئەسیتینی	سندی	٧- کۆمەڵەی ئەلبانی«١٨»..
سوغدی	ئۆردر زمانی ئەدەبی پاکستانییە	

کۆمەڵە هۆزانەی کە لەبنەڕەتدا، لەبانەکانی ئێران واتە (ئاریانا) بوونەو بوونەتە سێ بەش وەکو: ئێرانی و هیندی و ئەوروپایی، هەرسێکیان، بەکۆمەڵەی (هیندو ئەوروپایی) ناوبەرین، چونکە ئەم زاراوەیە ناوی هەرسێ کۆمەڵ و، خێزانە زمانە ناگرێتەوە، تەنها بەشی هیندی و ئەوروپاییەکە نەبێت، کە تیایدا کۆمەڵەو خێزانی زمانی ئێرانیەکانی تیادا فەرامۆش و ونکراوە، بۆیە راستتر و لەبارترو گونجاوترە بەکۆمەڵەی زمانە هیندۆ ئەوروپاییەکان بووترێت:

کۆمەڵەی زمانی ئاری، چونکە مەڵبەندی، ئەو هۆزانەی کە خاوەنی ئەم کۆمەڵە زمانەن، لەناوچەی ئاریانا واتە بانەکانی ئێران- نیشتەجێ بوونە، بۆیە ئاریانا مەڵبەندە خێڵەو، هاوبەشە بۆ گەلان و زمانی ئێرانی هیندی، ئەوروپایی. شتێکی دیکەش پێویستە بوترێت، ئەم زاراوەی ئاری- یە، لەبەرئەوەی رووماڵی (روخسار- شێوە) هەرسێ خێزانە زمانەکەی تێدایەو، هیندی و ئاریش دەگرێتەوەو ناوێکی هاوبەشە، بۆ ئەو هۆزو خێزانە، زمانی هیندی، ئێرانی، ئەوروپایی، واچاکە هەڵەی خەڵکی دووبارە نەکەینەوە، ئەم ناوە لەلایەن هیندو ئەوروپاییەکانەوە دانراوەو، ئێمەش قۆستمانەوە، ئەگینا کۆنترین بەڵگەی نووسراوی کۆمەڵە زمانی هیندو ئەوروپایی دوای زمانی سانسکریتی کتێبی (رەگ ڤیدا) بەشێوەی ئاڤێستا نووسراوەتەوە کەناوی کتێبەکەی ئاینی

زەردەشتیە شێوەی کۆنی زمانی کوردی میدییەکانەو کوردی ئەمڕۆیە «١٥» و لەناویاندا پەنجەی کۆنی و دێرینی بۆ زمانی کوردی رادەکێشرێت، ئیتر بۆچی ئێمەی کورد، خۆمان بەخەڵکەوە هەڵواسین، لەکاتێکدا خۆمان خاوەن سەرەتای شارستانیەت و نووسین و دامەزراندنی دەوڵەت و فێربوونی چاندن و کشتوکاڵ بین«١٦». ئەم زاراوەیە لەلایەن ئەوروپاییەکانەوە، بەهۆی سیمای هاوبەشی شارستانییەتی ئەم گەلانەوە ناونراوە، بۆیە زاراوە (ئاری) یەکە فراوانترە. دوای ئەوەی شوێن و رەگەزو خێزانە زمانیی و زاراوەی گونجاوو لەبار، بەڵگەی نووسراوی زمانی کوردی و مێژووی دێرینی (ئاریانا) خرایەڕوو، پێویستە نەخشەیەکی ئەم کۆمەڵە زمانە بخەینەڕوو:

تێبینی:

هەریەک لەکۆمەڵەی خێزانە زمانی ئەوروپاییەکان، لەچەند زمانێکی دی پێکهاتووە، ئێمە لێرەدا تەنها خێزانە زمانەکانی ئەو بەشەمان خستنەڕوو، بەپێویستمان نەزانی هەمووی دیاری بکەین.

دوای ئەم روونکردنەوەیە پێویستە قۆناغە مێژووییەکانی زمانە ئێرانی و هی زمانی کوردیش، بەجیاو لەسەردەمە جیاجیاکانیدا بخەینەڕوو، تا روون بێتەوە، کە زمانی کوردی خاوەن گەشەو گۆڕان و سەربەخۆیی خۆیەتی، ئەم گەشەو گۆڕانەی زمانی کوردی، لەئەنجامی گۆڕانی کۆمەڵی کوردەوارییەوە، پەیدابووە، هەر گۆڕانەی لەقۆناغێکەوە بۆ سەرەتای قۆناغێکی دیکە، لەئەنجامی رووداوی مێژووییەوە هاتۆتە کایەوەو سیمای ئەو گۆڕان و قۆناغانەش، بەڕووخساری زمانەکەوە دیارەو، گۆڕانیش نیشانەی زیندوویی زمانە، ئەم گۆڕان و پێشکەوتنەی زمانی کوردی لەئەنجامی پشکنین و لێکۆڵینەوەی مێژووی زمانەکەوە دیارەو بەدەرکەوتووە.

سەرچاوەکان، گۆڕانی قۆناغی مێژووی زمانی کوردی و رێنووسەکەی و بەم قۆناغانەی خوارەوە دیارو دەست نیشان دەکەن:

١- قۆناغی زمانی کوردی کۆن: یا دێرین، ئەم قۆناغەی زمانی کوردی، دەگەڕێتەوە بۆ سەرەتای دامەزراندنی دەوڵەتی میدییەکان و کۆتایی دەوڵەتی هەخامەنشی «١٩» لەسەدەی (٧ پ-ز) تاکو (٥٥٠ - پ-ز)ەو، کۆنترین بەڵگەی نووسراوو، دیاری مێژوویی کتێبی پیرۆزی (ئاڤێستا)ی زەردشتییە، کە بەشێوەی رۆژئاوای ئێران واتە بەزمانی ئاڤێستا، شێوەی کۆنی زمانی کوردی نووسراوەتەوە بەجۆرە پیتێک لەچەپەوە بۆ راست نووسراوەتەوە، ژمارەی پیتەکان (٦٠) پیتەو بریتییە لە سروودی (گاتا)ی ئاینی زەردەشتی، کە لەلایەن زەردەشت خۆیەوە وتراوەو، بریتییە لە (٢١) سروودی ئاینی، ئەم قۆناغە بەبیروڕای مێژوونووسان و زمانەوانان، تا کۆتایی دەسەڵاتدارێتی (هەخامەنشی) دەوڵەتی فارس (پارس) کەلە (٥٥٠ پ-ز) دەست پێدەکات و لەکۆتای سەدەی سێی (پ-ز) واتە ساڵی (٣٠٠) تەواو دەبێت. بەردەوامی زمانی کوردی بەشێوەی زمانی ئاینی و رەسمی دەوڵەتی، نزیکەی (٢٥٠) ساڵی خایاندووە، کە دەکاتە ماوەی حوکمدارێتی میدیەکان، بەڵام هەر ئەم قۆناغە کۆنەی زمانی کوردی، چۆنیەتی بەردەوامبوونی لەسەردەمی هەخامەنشییەکاندا، شێوەی دیکەی بەخۆوە گرتووە، یەکسەر و راستەوخۆ بە نەمانی میدییەکان زمانەکە لەکار نەکەوتووە، بەڵکو وەکو زمانێکی ئاینی لەسەردەمی حوکمی فارسی هەخامەنش ماوەتەوە، بەڵام زمانێکی دەوڵەتی رەسمی نەبووە، بەڵکو زمانی یا شێوەی خوارووی ئێران جێگای گرتۆتەوە، کە زمانی (پارس)یە بەپیتی بسماری نووسراوەتەوە«٢١»، واتە شێوەی کۆنی زمانی فارسی ئەمڕۆ زمانی کوردی ئەو برەوەی نەماوەو لەسەرەتاوە کتێبی (ئاڤێستا)ش لەلایەن فارسەکانەوە سووتێنراوە.

٢- قۆناغی زمانی ناوەندی، ئەم قۆناغە لەدەست پێکردنی ئەشکانییەکانەوە یا ئەرشاکییەوە کە بەپەهلەوی ئەشکانی ناوی دەرکردووە، لەساڵی ٣٠٠ پ-ز دەست پێدەکات و ئەم ناوەیان بۆ وشەی (پرتو- پارثیا)«٢٢» دەگەڕێتەوە، وڵاتەکەیان خۆراسانی ئەمڕۆ یا وڵاتی (ئەشکانیەکان) دەگرێتەوە«٢٣» ئەم قۆناغەی زمانە ئێرانییەکان دووبەشە؛ بەشی یەکەمیان پەهلەوی ئەشکانییە لەساڵی ٣٠٠-٢٢٦ پ-ز، کۆنترین بەڵگەی نووسراوی، ئەو ئاوێستایەیە کە لەسەر پێستی ئاسک نووسراوەتەوەو لەچیاکانی هەورامان دۆزراوەتەوەو مێژووەکەی ساڵی (١٢٠ پ-ز)ە، بەڵام وێنەی ئەم ئاوێستا دۆزراوەیە، تاکو ئێستا دەست نەکەوتووە«٢٤» بەشی دووەمی پەهلەوی ساسانییە لەساڵی ٢٢٧ پ-ز ەوە دەست پێدەکات تا هاتنی و پەیدابوونی ئیسلام، لەسەدەی حەوتەمی زاینەوە بەردەوامە، لەم سەردەمەدا بەفەرمانی ئەر دەشێر ئاڤێستا نووسراوەتەوەو«٢٥» کراوە بەئاینی رەسمی دەوڵەت، ئەم ئاوێستایە بەرێنووسی پەهلەوی کە لەنووسینی ئارامییەوە وەرگیراوە نووسراوەتەوە.

ئەوەی لێرەدا پێویستە بوترێت، بەڵگەی گەش و دیاری زمانی کوردی ئەم قۆناغە ئاشکراو دیار نییە، کە زمانی رەسمی و نووسراو بووبێت، تەنها ئاوێستا نەبێت ئەویش بەشێوەی (زەندو پازەند)ە بۆ لێکدانەوەی ئاینی زەردەشتی بووە کە بەزمانی زگماکی زەردەشت خۆی نووسراوەتەوە، بەتایبەتی بەشی (گاتا)ی کە شێوەی کۆنی زمانی کوردی و میدییە.

زمانی کوردی یا شێوەی سەرووی رۆژئاوای ئێران لەم دوو قۆناغەدا، تا بڵێی لێڵ و تاریکە ئەو نەبێت، کە زمانی ئاخاوتن بووە، نەک زمانی نووسین، ئەم قۆناغەی زمانە ئێرانییەکان بەهاتنی ئیسلام، لەسەدەی حەوتەمی زاینی کۆتایی پێدێت و لەسەدەی نۆیەمی زایینی بەدوو سەدە دوای بڵاوبوونەوەی ئیسلام زمانی کوردی و زمانە ئێرانییەکانی دیکەی هاوخێزانی دێنەوە مەیدانی چالاکی

نووسین و ئەدەبیات.

٣- قۆناغی کوردی شێوەزار: ئەم سەردەمە واتە دوای روخانی ساسانییەکان، دوای دوو سەدە لەسستی زمانی کوردی و زمانە ئێرانییەکانەوە دەست پێدەکات کە ماوەی ئەو دوو سەدەیە واتە حەوتەم و هەشتەم تەنها زمانی ئاخاوتن بوونەو وەکو زمانی ئەدەبیات و نووسین بەدرێژایی ئەم ماوەیە دواکەوتوو بوونە، ئەگەرچی زمانی کوردی لەم ماوەیەدا وەکو زمانی ئاخاوتن زمانێکی یەکگرتوو بووە، بۆ قسە پێکەرانی کورد لەم ماوەیەدا رووی کردۆتە زمانی عەرەبی یا زمانی فارسی وەکو زمانی نووسین. دەربارەی ئیسلام و ئارەزووی کوردی، یان لەم رووەوە شکاندووە«٢٦»، لێرەدا زمانی کوردی وەکو زمانی نووسین پاشەکشەی کردووە، بەڵام کوردو ئێرانییەکان لەسەدەی نۆیەمی زاییندا، بەهۆی زیندووبوونەوەی گیانی نەتەوایەتی ناوچەییەوە«٢٧»، وردە وردە گەڕاونەتەوە سەر بەکارهێنانی زمانی نەتەوەیی و ئەدەبیاتیان پێ نووسیوە زمانی فارسی و کوردی جارێکی دیکە برەو دەسەننەوە، (فیردەوسی) لەسەدەی نۆیەمی زاینی داستانە بەناوبانگەکەی (شانامە) دەنووسێتەوەو، لێرەوە زمانی فارسی، بەپێچەوانەی قۆناغی یەکەم و دووەم وەکو زمانی ئەدەبیات لەسەدەی دەیەمدا سەرهەڵدەداتەوە، کۆنترین نووسراوی ئەم سەردەمە، کە تاکو ئێستا هەبێت و دەستکەوتبێت چوارینەکانی (بابەتایەری هەمەدانی)یە کە بەشێوەی لوڕی نووسراوەتەوە، ئەم شێوە لوڕییە لەگەڵ شێوەی هەورامیدا، وای بۆ دەچن کە پەهلەوی ئەشکانییە «٢٨». قۆناغی شێوەزاری زمانی کوردی لەدوای سەدەی نۆیەمی زایینەوە، وەکو زمانی ئەدەبی دەستی پێکردووە بە ئەلف و بێی زمانی عەرەبی و، واز هێنان لەرێنووسی پەهلەوی، کە لەنووسینی ئارامییەوە وەرگیرابوو. بەتایبەتی دوای هەڵوەشانەوەی دەوڵەتی یەکگرتووی ئیسلام، میرنشینی بچووک بچووک لەلایەن کورد خۆیەوە پێکهێنران، لەم سەردەمەدا

شێوە زارە کوردییەکان لەناوچەی میرنشینەکانی خۆیاندا، وەکو زمانی ئەدەبی لەگەڵ سەرهەڵدان و گەشەسەندنی میرنشینەکاندا سەریان هەڵداوەو گەشەیان سەندووەو، زمانی کوردی شێوە زار لەناوچەی جیاجیای کوردستاندا بوونەتە زمانی ئەدەبیات. بۆ نموونە لەناوچەی هەوراماندا هەر لەسەرەتای هاتنی ئیسلامەوە زمانی کوردی بەرگری و بەرهەڵستی زمانی عەرەبی ئایینی ئیسلامی کردووە، بێگومان هەر بیرو باوەڕو تەنانەت ئاینیش لەسەرەتاوە خەڵک وەریناگرێت و بەلایەوە ئایینەکەی خۆی پێ باشترە لەئایینە نوێیەکە«٢٩»، بۆیە لەناوچەی هەوراماندا، بەهۆی چڕوپڕی ناوچەکەی و سەختی سروشتە ئالۆزەکەیەوە ئاینی ئیسلام و زمانی عەرەبیش لەناو خەڵکدا زوو جێگای نەبۆتەوەو خەڵکەکەی لەسەر ڕێو و شوێنی ئایینە کۆنەکەی باوباپیریان کە زەردەشتییە ڕۆیشتوون درەنگتر ئایینە نوێیەکە وەرگیراوە.

بەڵگەی ڕاستیش بۆ سەلماندنی ئەم بۆچوونە ئەوەیە، ئەدەبیاتی ئەم ناوچەیە، جیا لەهەموو ناوچەکانی دی، زیاتر باری ئایینی وشەی کۆنی زمانی کوردی و هی ئاینی زەردەشتی و بەکارهێنانی کێشی خۆماڵی نەتەوەیی، واتە هی گۆرانییە کۆنە فۆلکلۆرییەکان، کە بریتیە لەهۆنراوەی هەشت بڕگەیی و دەبڕگەیی syllable ، لەشیعردا لەناوچەی هەورامان یا لەشێوەزاری گۆرانی بەکارهاتووە«٣٠». پیرشالیاری زەردەشتی تا ماوەیەک دوای بڵاوبوونەوەی ئایینی پیرۆزی ئیسلام خەریکی بڵاوکردنەوەی ئایینە کۆنەکە بوو بۆیە نموونەی دەیان وشەی کۆنی زمانی کوردی لە شێوەی ئەدەبیاتەی گۆران/ هەورامانی وەکو: پیرشالیار، موغ، وشەکانی ئامۆژگاری ئاینی و پەیڕەوی ئاینی کۆن بەدی ئەکرێ بەهەمان شێوە دوای وەرگرتنی ئاینی ئیسلام شیعری تەریقەت و ئاینی لەم زارەدا برەوی هەبووە«٣١». ئەمجا ئەم قۆناغەی، شێوە زارەی زمانی کوردی، لەناوچەی گەورەی هەر میرنشینێکی کوردیدا، وەکو زمانی ئەدەبی

سەریهەڵداوەو، ئەدەبیاتی کوردی لوڕی هەروامانی، لەنیوەی دووەمی سەدەی چواردە هەم وەکو لای مەلا پەرێشان، خاوەن دیوانی (پەرێشان نامە) کرمانجی سەروو/ بۆتانی نێوان سەدەی ١٥-١٧ ز، کرمانجی ناوەڕاست/ نالی و سالم و کوردی لەسەدەی ١٩ز، بەڵگەی ئەم ڕاستیەن و لەگەڵ نەمان و ڕوخاندنی هەر میرنشینێکدا زمانە ئەدەبییەکەش وردە وردە لەکارکەوتووە.

ئەم قۆناغە لەدوای سەدەی (١٩)ز ەوە، بەتایبەتی لەسەدەی دەیەمی زایینەوە دەست پێدەکات و، لەکۆتایی سەدەی نۆزدەهەمدا کۆتایی پێدێت و، زمانی کوردی پێدەنێتە قۆناغی زمانی نووسین و ڕۆژنامەگەرییەوە.

٤- قۆناغی نوێی زمانی کوردی: ئەم قۆناغە، لای هەندێک بەسەرەتای سەدەی بیستەم دادەنرێت، بەڵام ڕاستیەکەی دەبێت دەرچوونی ڕۆژنامەی کوردستان لە٢٢/٤/١٨٩٨چ وەکو مێژووی دەستپێکردنی زمانی نووسین بەکوردی و، سەرهەڵدانی ڕۆژنامەگەری کوردی، وەکو ڕووداوێکی ڕۆشنبیری و زمانی و مێژوویی و نەتەوەیی، بۆ مێژووی کوردو بۆ زمانەکەی، وەرچەرخان و سەرەتایەکی گەورەی دەستپێکردنی ژیانێکی نوێیە، بۆ کوردو زمانەکەی و بۆ شارستانیەتی نوێی کورد.

بۆیە دەبێت ئەم ڕووداوە ڕۆشنبیرییە تازەو نوێیە سەرەتای قۆناغێکی دیاریکراوبێت، ڕاستە ئەم قۆناغە، یا قۆناغی چوارەمی مێژووی زمانی کوردی، بەقۆناغی بژارەکردنی زمانی کوردی لەوشەی بێگانەو سەرهەڵدانی شێوازی نوێی زمانی نووسینی کوردی ناودەبرێت، بەڵام ئەم تایبەتیەتەی پاکردنەوەی زمانەکە، بەهۆی سەرهەڵدان و بەردەوام بوونی ڕۆژنامەو گۆڤارە کوردییەکانەوە دەستی پێکردووەو زمانی نووسینی پەیدابووە، وردە وردە لەگەڵ زیادبوون و بەردەوامی ڕۆژنامەگەری کوردیدا، زمانەکە پوختەبووەو، خۆی لەوشەو دەربڕینی زمانی بێگانە، پاک کردۆتەوەو لەگەڵ ڕەوتی ژیانی نوێدا، هەنگاوی بەرەو پێشەوە

ناوە.

لێرەدا، بۆ چەسپاندنی ئەم بۆچوونە، سەیری زمانی رۆژنامەو گۆڤارە جیاجیاکانی کوردی دەکەین، لەرۆژنامەی کوردستانەوە بگرە، تا رۆژنامەی پێشکەوتن و رۆژی نوێ، ئومێدی ئیستقلال، بانگی هەق، گۆڤاری گەلاوێژ و تا ئێستاش ئەو قۆناغە زمانە کوردییە پەتییە، لەگۆڕان و داهێنان و چەسپاندن و نوێبوونەوەی شێوازی نووسینی کوردییە. بۆیە کۆتایی سەدەی نۆزدەو سەرەتای سەدەی بیستەم بەقۆناغی چوارەم و نوێبوونەوەی زمانی کوردی دادەنرێت.

لەکۆتاییدا، پێویستە ئەوە بوترێت، زمانی کوردی زمانێکی سەربەخۆیە.

پاشکۆو زاری هیچ زمانێکی دی نییە، بەڵگەی نووسراوی زمانی کوردی لەمێژوودا (٢٥٠) ساڵ لەزمانی فارس کۆنترەو، پەیوەندی زمانی کوردی بەزمانی فارسییەوە وەکو پەیوەندی زمانی فارسی بەکوردییەوە وایە، ئەم پەیوەندییەش پەیوەندی خزمایەتی و خێزانە زمانییە، چونکە ئەم زمانانە، لەکۆنەوە لە شوێنێکدا بوونەو بڵاوبوونەتەوە وشەی هاوبەش لەناو هەموو کۆمەڵ و خێزانە زمانێکدا هەیە، بەڵام چۆنیەتی دەربڕینیان لەڕووی دەنگسازییەوە، بۆ دڕکاندنی وشەکان کوردێک لەگەڵ فارسێکدا یا لەگەڵ بەلووجی و هیندی و جەرمانییەکدا جیاواز وشەکان دەردەبڕن.

کەچی لەگەڵ ئەوەشدا وشەو زاراوەی ئەم زمانانە، لەگەڵ یەکتردا بەزۆری جیاوازن و هەر زمانەی وشەو زاراوەی تایبەتی خۆی هەیە، لێرەوە دەپرسین، ئایا هەموو وشەو زاراوەکانی ئەم زمانانە، یەکن بێگومان نەخێر، پاشان ئیتر چۆن زمانێکی بەڵگە کۆنتر و خاوەن دەوڵەت، زاری زمانێکی ژێر دەسەڵات، وەکو سەردەمی میدییەکان کە فەرمانڕەوابوو بەسەر هەموو گەلانی ئێراندا بەکار دەهێنێت«٣٣» لەکاتێکدا خۆی خاوەن زمان بێت. یا پاش روخاندنی میدییەکان، لەسەردەمی هەخامەنشی و بەتایبەتی لەسەردەمی ساسانییەکان،

فەرمان بەنووسینەوەی ئاڤێستا دەدرێت.

لەلایەکی دیکەوە، چۆن زمانێک دەکرێتە پاشکۆی زمانێکی دیکە کەلە کۆمەڵەو خێزانە زمان و رەگەزێکی جیاوازی دیکە بێت و زمانی کوردی بەتورکی شاخاوی دابندرێت، لەکاتێکدا ئەم دوو زمانە هەریەکەی لەخێزانە زمانێکی جیاوازن زمانی کوردی هەروەکو سێ سەدە لەمەوبەرەوە سەلمێنراوە، لەخێزانی زمانی ئێرانییەکانەو سەربەکۆمەڵەی هیندۆ ئاری کۆنە، بەڵام زمانی تورکی لەکۆمەڵە زمانی ئورالییە- یا (ئورال٠ ئەلتیکی)یشی پێدەڵێن، ئەم کۆمەڵە زمانە (ئەلتیک)یە لەزمانی دیکەی وەکو تورکی، مەگۆڵی، تەنۆکوسی و بەشی (ئەلیتک- ئالتایی) ئەم کۆمەڵە زمانەش لەزمانی فنلندی ئەستۆنی، مەجەری دەکرێتەوە، ئیتر ملهوڕان و رەگەز پەرستان، چۆن دەتوانن ئەم راستییە مێژوویی و زانستییە بشارنەوە، بەری رۆژ بەبێژەنگ بگرن، یا خۆیانی لەبەرامبەر گێل بکەن و کوردو زمانەکەی، کە ژمارەی دەگاتە چل ملیۆن ئادەمیزاد بەدەیان و سەدان و هەزاران و زاناو داناو هونەرمەندی تێدایە، نکولی لەبوونی بکەن و هەندێک بەشاخاوی و هەندێکی دیکە بەجنۆکەو کەمایەتی ناوی ببەن، لەکاتێکدا کورد خاوەنی هەموو بنەماکانی نەتەوەیە لەزمان، مێژوو، زەوی، چارەنووسی هاوبەش، ژیانی کۆمەڵایەتی هاوبەش....هتد. هەموو ناوو ناتۆرەو بەڵگەی بێ بنەمایان لەپێناو بەردەوامیی چەوساندنەوەو، پتر حەڵاڵکردنی نیشتمانی کوردە بۆخۆیان.

سەرچاوەو پەراوێزەکان:

١- سۆکۆلۆف. زمانی ئاڤێستا، وەرگێڕان و لێدوان و بەراوردکردنی لەگەڵ زمانی کوردی ئەمڕۆدا، محەمەد ئەمین هەورامانی، بەغدا، ١٩٨٨، ل٢٢ .

٢- فؤاد حمه خورشيد، اللغه‌الكرديه، التوزيع الجغرافي للهجاتها، بغداد، ١٩٨٣، ل١٥ .

٣- زبير بلال اسماعيل، مێژووی زمانی کوردی، وەرگێڕانی، یوسف ڕەئوف عەلی، بەغدا، ١٩٨٤، ل٦٠.

٤- پاکیزە ڕەفیق حیلمی، لەکوێوە دەست بکەین بە زمانی کوردی، ژمارە (١)، بەغدا ١٩٧٣، ل٢٠٣ .

٥- بڕوانە سەرچاوەی ژمارە (٢)، ل١٥ .

٦- سەرچاوەی ژمارە (٣)، ل١٧ .

٧- هەمان سەرچاوە، ل١٨ .

٨- د. کەمال فوئاد، زاراوەکانی زمانی کوردی و زمانی ئەدەبی و نووسینیان، گۆڤاری زانیاری ژمارە (٤)ی ساڵی ١٩٧١، ل١٦-١٧ .

٩- سەرچاوەی ژمارە (٣)، ل٥٢ .

١٠- سەرچاوەی ژمارە (٢)، ل١٥ .

١١- بڕوانە: أ/ سەرچاوەی ژمارە (١)، ل١٥ .

ب/ محەمەد ئەمین هەورامانی، مێژووی ڕێبازی زمانی کوردی، بەغدا ١٩٩٠، ل٦٧ .

١٢- د. عبدالرحمن قاسملو، کوردستان و کورد، وەرگێڕانی عبدالله حسن زادە، لە بڵاوکراوەکانی بنکەی پێشەوا، ١٩٧٣، ل٢٩ .

١٣- دریە عونی، عرب واکراد، خصام ام وئام، مصر، دار الهلال، ١٩٩٣ص٢٧ .

١٤- سەرچاوەی ژمارە (٢)، ل١٣ .

١٥- لەم بارەیەوە تۆفیق وهبی لەوتاری «اصل الاکراد و لغتهم»، گۆڤاری کۆڕی زانیاری کوردی ژمارە (٢-٢)، بەغدا ١٩٧٤، ل٢٤ دەڵێ: «ئێمە بەتەواوی بڕواو قەناعەتمان بەڕاستی ئەو بیرە هەیە کە دەڵێ: زمانی کوردی زنجیرەیەکی ڕاستەوخۆیە لەزنجیرەی زمانە ئارییە کوردییە کۆنەکان و ئاڤێستاییە مادییەکان (واتە- ماد- نووسەر).

١٦- جۆناتان ڕاندل، امة في شقاق، بيروت لبنان، ١٩٩٧ هێمای بۆ ئەمە لەپێشەکی کتێبەکەیدا کردووە.

١٧- بۆ ئەم دابەشکردنە، سوودم لە سەرچاوەی ژمارە (٢)، (٣) هەروەها د. علي عبدالواحد وافي، علم اللغه، ١٩٧٠ وەرگرتووە.

١٨- بۆ کۆمەڵە زمانی زنجیرە (٧،٦)ی خێزانە زمانە ئەوروپاییەکان کە لێرەدا ئەم ژمارەیەی وەرگرتووە، بڕوانە: د. پاکیزە ڕەفیق حیلمی، زانیاری زمان، دەفتەری کوردەواری، بەرگی (٢) بەغدا، ١٩٧٠، ل١٠٠-١٠٦ .

١٩- محەمەد ئەمین هەورامانی، مێژووی ڕێبازی زمانی کوردی، ل٢٠ .

٢٠- پاکیزە ڕەفیق حیلمی، سەرچاوەی ژمارە (٤)، ل ٢٠٣ .

٢١- هەمان سەرچاوە، ل٢٠٩ .

٢٢- هەمان سەرچاوەو لاپەڕە.

٢٣- سەرچاوەی ژمارە (٣)، ل٦٢ .

٢٤- بڕوانە سەرچاوەی ژمارە (٤)، ل٢١٠ .

٢٥- سەرچاوەی ژمارە (١١ /أ)، ل١٤ .

٢٦- سەرچاوەی ژمارە (١٣)، ل٢٨ .

٢٧- سەرچاوەی ژمارە (٤)، ل٢٠٣ .

٢٨- سەرچاوەی ژمارە (٣)، ل٦٥ .

٢٩- سەرچاوەی ژمارە (١١ /أ)، ل٤٢ .

٣٠- بەکارهێنانی کێشی شیعری، لەشیعری کوردی قۆناغی کلاسیکیدا بریتی بووە لەبەکارهێنانی کێشی عەروزی عەرەبی کە بریتییە لە (١٦) کێش و (١٥) یان... خەلیلی ئەحمەدی فەراهیدی دایناوەو دوانیان هی ئەخفەجە، بەڵام کوردەکان بەزۆری حەوتیان بەکارهێناوە وەک: هزج، رەمەل، بسیط، .... هتد، هەرچی کێشی شیعری شێوەی گۆران/ هەورامانییە بەکێشی خۆماڵی وتراوە، مەبەست لەئەدەبیاتی کۆنی ئەو بەشەیە.

٣١- بیروڕای دکتۆر عزەدین مستەفا ڕەسول، لەکتێبی زمان و ئەدەبی کوردی/ ١٩٧٨/٦، ل١٧٣-١٧٥ .

٣٢- مامۆستا محەمەد ئەمین هەورامانی سەرەتای سەدەی بیستەمی بۆ قۆناغی نوێی زمانی کوردی داناوە، باشتربوو دەرچوونی ڕۆژنامەی کوردستان لە ١٨٩٨ لەبیر نەکردایە کە سەرەتای ئەو قۆناغە نوێیەیە.

٣٣- د. کەمال مەزهەر، چەند لاپەڕەیەک لەمێژووی گەلی کورد، بەغدا، ١٩٨٥، ل١٨ .

+ پەندو وتەیەکی کوردەوارییە کە دەڵێ: «بەری ڕۆژ بەبێژەنگ ناگیرێت» واتە ڕاستی ناشارێتەوەو دێزە بەدەرخۆنە ناکرێت.

+ بڕوانە سەرچاوەی ژمارە (٢)، ل١٣ .